

KS. TARAS BOROEVETS

**BOŻONARODZENIOWA OBRZĘDOWOŚĆ:
KOLEĐOWANIE Z SZOPKĄ I HERODY
W WOJEWÓDZTWIE LWOWSKIM
(BOJKOWSZCZYNA NA UKRAINIE)**

Szopka to jeden z najpiękniejszych obyczajów związanych z Bożym Narodzeniem, teatralizowane przedstawienie, w którym występują Pastuszkowie, Trzej Królowie, Herod i jego Wojownicy, Anioł, a także Żyd i Śmierć, a razem komiczne odzwierciedlenie życia codziennego, które utrwalane jest w szopkach już ponad cztery stulecia. Starsi (przeważnie) chłopcy chodzą oni od chaty do chaty i ogłaszają radosną nowinę – narodziny w betlejemskiej stajence Zbawcy świata – Jezusa¹.

Szopka to też teatr w oryginalnej scenerii. Zamiast aktorów występują lalki, a kwestie wypowiadają, z odpowiednią intonacją, żywi aktorzy ukryci za skrzynką. U wschodniosłowiańskich narodów od samego początku miała ona bliski kontakt z kulturą teatralno-widowiskową.

KS. DR TARAS BOROEVETS, doktor teologii, wykładowca Seminarium Duchownego we Lwowie, Lwowski Instytut Medyczny na Ukrainie. Kontakt: borovets_taras@ukr.net

1 Z inf. W.Ż. w. Hołowecko, Starosamborskiego rej, G.W. w. Kowynyczi, Samborskiego rej, Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego Narodowego imienia Iwana Franko (dalej: AULz).

W Zachodniej Europie szopka rozwinęła się z misterium, przedstawianego w kościołach przez aktorów, odgrywających postaci Marii, Józefa, Jezusa, Pastuszków, Aniołów, Królów. Pojawiały się także figury wycięte z kartonu i umieszczone w domku, który w czasie Bożego Narodzenia wystawiano w kościołach. Po mszy organista i jego pomocnicy nosili ten domek od chaty do chaty, chłopcy śpiewali, a organista tłumaczył znaczenie postaci oraz całej scenki, za co otrzymywał pewną zapłatę. Z czasem także inne piśmienne osoby, niezależnie od Kościoła, wykonywały takie domki (jasełka); w objaśnienia wnoszono więcej życia i poetyckich upiększeń, a później, zamiast nieruchomych kartonowych figur, wprowadzono kukielki, za pomocą których można było odgrywać całe scenki².

Odtwarzano rozmowy Pastuchów, Heroda z Żydami i tym podobne, które, przy ogólnym wesołym nastroju święta, bardzo łatwo nabierały charakteru komicznego. Kiedy szopka weszła do praktyki szkolnej, przyjęła tę podwójną formę, którą adoptowało szkolne przedstawienie: poważny tekst i wesoła interpretacja. Odpowiednio do tego zmieniła się i jej architektura, domek stał się dwupiętrowy – na górze odbywały się sceny nabożne (objaśnienia i dialogi mówione były oczywiście cerkiewną mową albo przynajmniej dodawano staro-cerkiewno-słowiańskie wyrazy), a na dole toczyło się całkiem inne życie, zjawiały się postacie z realnego świata: Cygan, Żyd, Szlachcic, Kozak i inni. W takiej formie istniała u nas szopka już w końcu XVI wieku (E. Izotopski widział w Stawyszczach szopkę opatrzoną napisem w języku ruskim „zbudowano 1591 r.”), i w takiej formie przetrwała aż do naszego wieku, aż do naszych dni³ – pisał I. Franko w artykule „Rusko-ukraiński teatr”. Prawie jednocześnie z misterium pasyjnym doszło do nas echo zachodnioeuropejskiego misterium bożonarodzeniowego, czyli właśnie szopki⁴.

Należy podkreślić, że naukowcom nie udało się jeszcze wyznaczyć dokładnej daty zrodzenia się ludowej tradycji szopki na Ukrainie: „Kiedy dokładnie i gdzie pojawiła się szopka – trudno powiedzieć, ale w XVII–XVIII wieku, a w niektórych miejscowościach w XIX wieku, było to obowiązkowe przedstawienie w pierwszym dniu Bożego Narodzenia”. M. Wozniak uważa, że szopka na początku pojawiła się w Galicji, a koncepcję swą opiera na badaniach I.

---

2 O. Курочкін, Новорічні свята українців: традиції і сучасність, Київ: Наукова думка 1978, s. 160.

3 I. Франко, Русько-Український театр, Твори в 20 т. Київ: Державне видавництво худ. літ., 1955, Т. 26, s. 209–231.

4 O. Воропай, Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис, s. 90.

Franki, kierując się także opublikowanymi w wersji drukowanej „Psalmami na Boże Narodzenie” z 1738 roku⁵

W literaturze naukowej zanotowano kilka koncepcji pochodzenia szopki. Ukraiński etnograf i folklorysta, M. Markewycz, twierdził, że do Kijowa szopka przysłała przez Polskę z Zachodu, gdzie od dawna przedstawiano wydarzenie z Pisma Świętego. P. Żatecki wiązał pojawienie się przedstawienia-szopki z teatrem kukiełkowym i szkolnymi misteriami. Jako jeden z pierwszych wypowiedział on myśl o oryginalności przedstawienia ukraińskiej szopki. M. Drahomanow uważał zaś, że pośrednikami w przyjęciu się szopki mogli być Niemcy. Kolejny badacz historii ukraińskiej szopki – Rosjanin O. Malinka, podobnie, jak jego poprzednicy wywodził jej pochodzenie ze średnio-wiecznego misterium⁶.

Zgodnie ze słowami rosyjskiego uczonego, M. Winogradowa, pierwotny tekst przedstawienia-szopki miał charakter religijny, a inscenizacje odbywały się w cerkwi⁷. Markewycz, który w 1861 roku po raz pierwszy wydrukował tekst przedstawienia ukraińskiej szopki, uważał, że pochodzi ona z czasów hetmana Konaszewycza-Sahajdacznego, mniej więcej z około 1600 roku, kiedy hetman reaktywował kijowską szkołę bracką i Akademię. Z kolei polsko-ukraiński etnograf Erazm Izopolski zapewnia, że na Ukrainie szopka pojawiła się, a następnie rozprzestrzeniła na przełomie XVI–XVII wieku (lata 1591–1639). Kilka jeszcze innych historycznych faktów daje podstawę, by sądzić, że już w XVII wieku na całej Ukrainie znany był zwyczaj przedstawiania szopki na Boże Narodzenie. Jej teksty zachowały się dopiero z drugiej połowy XVIII wieku, ponieważ bardziej rozpowszechniona była ustna tradycja tego widowiska.

O. Woropaj jest przekonany, że najstarszego jej zapisu dokonał huculski diak Iwan Danyłowycz około 1776–1777 roku, ale do naszych czasów przetrwały tylko odrębne fragmenty. Zachowała się niepełna kopia szopki dwujęzycznej (polsko-ukraińskiej) z 1790 roku. Najbardziej kompletny tekst to kopia hałahaniwskiego spisu ze wsi Sokyrenciw z 1770 roku⁸.

5 С. Килимник, Український рік у народних звичаях в історичному освітленні, Київ: Обереги 1994, s. 56.

6 І. Кметь, У передчутті Різдва. Духовна велич Львова, Джерело доступу: <http://velychlviv.com/u-peredchutti-rizdva> [data dostępu 16.01.2016].

7 В. Якубовський, Український народний вертеп: актуальні питання історії дослідження, “Літературознавчі студії: стаття” 2011, s. 483–491.

8 О. Воропай, Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис, Мюнхен 1958, s. 89.

Znacznie więcej tekstów szopek pochodzi z XIX wieku. Świecka część przedstawienia-szopki dała początek ukraińskiej komedii w XIX stuleciu. „Nie mogę nie wspomnieć naszej szopki, która pojawiła się na Ukrainie jeszcze w XVI wieku, przybrała bardzo ładne formy, stała się żywą chodzącą satyrą, i nie wkroczyła szeroko w nasze czasy tylko przez to, że rząd użył przeciwko niej wszelkich sposobów”⁹ – wspominał badacz ukraińskiej kultury Iwan Ohienko.

W 1882 roku w czasopiśmie „Kijewskastarina” (t. IV) G. Gałagan i P. Żytecki opublikowali tekst szopki, którą we wsi Sokyrynci na Czernihowszczyźnie zapisali studenci Kijewsko-Mogilańskiej Akademii. Był to najstarszy, najlepszy i najciekawszy tekst szopki. Odróżniał się od innych znanych tekstów (wołyńskiego, nowgorod-siwerskiego, baturyńskiego, chorolskiego, kupiańskiego i innych) tym, że obecny jest w nim monolog Zaporozca.

Współczesny badacz ukraińskiego folkloru, J. Fedas, rozróżnia cztery formy ludowej szopki, według sposobu realizacji i wcielenia materiału na scenie:

1. Mimodramat (pantomima), w której przeplatają się religijne i świeckie elementy, a role są wykonywane przez lalki przy akompaniamencie chóru;
2. Kukielkowa szopka, w której wyraźnie rozdzielone są część religijna i świecka, dialogi są dość rozwinięte, scenę stanowi funkcjonalny domek, a role wykonują ruchome kukielki;
3. Żywa szopka, w niej przeważa odzwierciedlenie realności, występują ludzie, każdy ma swoją rolę;
4. Forma niejednorodna, która łączy grę ludzi i lalek.

Badacz wyodrębnia także najbardziej prostą formę przedstawienia-szopki – „skrzynkę”¹⁰, podobną do wiejskiej chaty albo do cerkwi, która stała się jednym z atrybutów Bożego Narodzenia na Zachodniej Ukrainie. Na tym obszarze jest ona różnie nazywana – „wertep”, „jasełka”, „szopka”, „kapliczka”, a na Zakarpaciu nosi miano „betlegem” (od Betlejem). Chociaż dzisiaj bardziej rozpowszechnione są żywe szopki, jednak uczeni uznają za starsze szopki kukielkowe. Szopka posiadała też różne regionalne warianty¹¹.

9 I. Огієнко, Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу, Джерело доступу: http://ukrbiblioteka.org/uploads/books/_PDF/ukrainska-kultura-ohienko.pdf [data dostępu 4.01.2016].

10 Й. Федас, Український народний вертеп (у дослідженнях XIX – XX ст.), Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР Київ: Наукова думка 1987, s. 184.

11 О. Воропай, Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис, s. 92.

Na Wschodniej Ukrainie bardziej popularne były szopki kukielkowe. Tam sporządzano dwu-, a nawet i trzypiętrowe skrzynki, które można było transportować jedynie na saniach. Przed świętami często sprzedawano je na jarmarkach. Inicjatorem odrodzenia takiej właśnie kukielkowej szopki jest badacz kobzarstwa, naukowiec Bogdan Żepliński. Wykonuje on szopki, rysuje szkielet lalek, odtwarza bożonarodzeniowe scenki, które pamięta z dzieciństwa: „Kiedyś na Boże Narodzenie przychodził do nas kołędować Łemko. Przynosił ze sobą dużą skrzynię na palu. Z jednej torby wyciągał postaci szopki i przez dziurkę wypychał je „na scenę”. Potem, gdy lalki wystąpiły, przekładał je do innej torby. Naprzód opowiadano o narodzinach Chrystusa, a potem można było zobaczyć wesołe scenki rodzajowe: żandarm komuś daje mandat lub czepia się młodej dziewczyny, wieśniacy oburzają się wysokimi podatkami, Żyd sprzedaje konia czy kozę, teściowa kłóci się z zięciem pijakiem. Zapamiętałem zwłaszcza ruchome lalki-Kozaków, którzy młócili groch, i czarownicę, co robiła masło. Jakoś w latach siedemdziesiątych gościłem u malarza Wołodymyra Włodzimierza Szagały. Jego syn znalazł u niego na strychu starą drewnianą szopkę. Górna część była nieruchoma, a dolna przeznaczona na teatralne przedstawienie. Ta szopka posłużyła mi jako wzorzec dla zrobienia nowej. Zapaliłem się do odtworzenia starej halickiej szopki kukielkowej. Razem z Wołodymyrem Włodzimierzem Szagałą zaczęliśmy zbierać tematy. Niektóre zapisywałem z pamięci”¹².

Inny typ szopki to pudełko podobne do cerkwi, takie formy były bardziej rozpowszechnione w regionie karpackim. „Niestety, ani źródła literackie, ani współczesne badania, nie pozwalają mówić o szerokim rozpowszechnieniu tego typu szopek w karpackim regionie. Jednak o ich istnieniu świadczą zbiory Ukraińskiego Państwowego Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego AN Ukrainy, gdzie zachowała się oryginalna, o unikatowej konstrukcji skrzynka-szopka o wyglądzie huculskiego domku”¹³. Podobne skrzynki-szopki były bardziej rozpowszechnione w Galicji.

W wielu miejscowościach centralnej Bojkowszczyzny wykorzystywana była uproszczona forma szopek-skrzynek przypominających cerkiew, ale zamiast scenki Bożego Narodzenia była w niej umieszczona gwiazda, która się obracała, oraz świeczka. Oba typy szopek-skrzynek były wygodne dla rozmieszczenia i ruchu lalek wewnątrz, wykorzystywano je także jako ilustracje do kołęd, ze statyczną scenką Bożego Narodzenia¹⁴.

12 O. Пастернак, Бандурист Богдан Жеплинський відроджує ляльковий вертеп, Газета “Високий замок”, 2007 06 січня.

13 І. Волицька, Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX — поч. XX ст., Київ: Наукова думка 1992, s. 26.

14 Тамże.

Na drugim piętrze skrzynki-szopki pokazywane jest bożonarodzeniowe przedstawienie biblijne i apokryficzne o narodzeniu Chrystusa, a na pierwszym – związane z nim satyryczne intermedium o tematyce zaczerpniętej z codziennego życia, czasami wzbogacone o wątki polityczne. Pierwsza, bożonarodzeniowa część szopki, którą nazywano „święta” albo „Betlejem”, miała mniej więcej stałą kompozycję, natomiast druga zmieniała się, w zależności od miejscowych warunków, zdolności i dowcipu kołędnika. Głównymi wykonawcami są lalki, którymi porusza się za pomocą drucików. Z tyłu, za szopką, stoi osoba, która wypowiada poszczególne kwestie – tzw. „spudej”.

Przedstawienie części pierwszej ma najczęściej formę dialogów, osobnych scenek, jak: święta noc, narodziny Chrystusa, przynoszenie darów nowonarodzonemu Zbawicielowi, prześladowania Chrystusa, ucieczka Świętej Rodziny do Egiptu, stracenie Heroda¹⁵. Wszyscy badacze przedstawień-szopek zgadzają się co do pisemnego pochodzenia ich pierwszej części. Dlatego we wszystkich znanych nam zapisanych tekstach szopek jest ona prawie niezmienna (oczekiwanie Bożego Narodzenia, narodziny Syna Bożego, witanie Go przez pastuchów i króli, ucieczka Świętej Rodziny, prześladowania Heroda, w końcu jego śmierć, która jest momentem kulminacyjnym, po którym lud zaczyna cieszyć się i weselić).

Część druga to jakby przedłużenie pierwszej, od momentu śmierci Heroda. Według O. Woropaja ta część tworzona była przez lud, stanowiła odzwierciedlenie warunków życia ludzi tego okresu, w którym była konstruowana dana szopka¹⁶. Postaciami są tutaj Dziad, Baba, Cygan, Żyd, Kupiec, Zaporoziec, Karczmarz etc. Tematykę przedstawień czerpano bezpośrednio z życia codziennego. Pojawiają się stroje, gwara i konkretne wydarzenia, również polityczne. W szopkach zawsze można było zauważyć wysławianie swojego narodu, pragnienie wolności, negatywny stosunek do gnębieli, tych, którzy psują stosunki socjalne. Kukiełkowe przedstawienia kultywowane były przez ludowych artystów-skomorochów – wspominają o tym białoruskie, rosyjskie i ukraińskie teksty folklorystyczne. Pod wpływem twórczości ludowej szopka powoli zatracala swą religijność, oddalała się od przekazywania tekstów biblijnych. W czasie swego rozwoju, przedstawienie przekształcało się, nabierało nowych treści, niektóre sceny znikaly, a pojawiały się nowe. Było to szczególnie widoczne w świeckich elementach przedstawienia¹⁷.

15 К. Кутельмах, Календарна обрядовість як етногенетичне джерело. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: у 4-х т., Т. 2: Етнологія та мистецтво, ред. Павлюка, Львів 2006, s. 508.

16 О. Воропай, Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис, s. 84.

17 Ю. Линде, Вертеп. Искусство, рождённое верой, Джерело доступу: <http://www.intelros.ru/readroom/foma/foma-01-93-2011/8149-vertep-iskusstvo-rozhdennoe-veroj.html> [дата доступу 16.01.2015].

Pod koniec XIX wieku część świecka łączy się z „duchową” tworząc jednoaktowe ludowe widowisko. Przedstawienie-szopka zawierało nie tylko pieśni ludowe, satyrę, przysłowia, ale także kolędy oraz wiersze ludowe. Szopka, jako rodzaj sztuki ludowej, zrodziła się wówczas, gdy zgasła na Ukrainie sława skomorochów. Naród dobrze opanował sposób organizowania kukielkowych występów¹⁸.

Uczni podkreślają, aby nie mylić szopki ukraińskiej (*wertep*) z polskimi jasełkami, w których lalki są nieruchome i tworzą statyczną scenkę. Z czasem szopka (*wertep*) z kukielkowego teatru zamieniła się w prawdziwy teatr uliczny, w którym kukielkowe przedstawienie-szopkę połączono z grą żywych postaci, a w niektórych miejscowościach całe przedstawienia-szopki odgrywali ludzie. Tego typu inscenizacje były rozpowszechnione szczególnie na zachodzie Ukrainy. Uczestnicy znacznie wcześniej przygotowują kostiumy, rozdzielają role i uczą się tekstów. W dawnych czasach obowiązkowymi postaciami szopki byli Żyd i Cygan. Współcześni autorzy starają się szopkę nieco zmienić, uwspółcześnić ją. Jednak niezmiennymi postaciami żywej szopki są zazwyczaj: Anioł, Pastuszkowie, Trzej Królowie, Żyd Moszko, jego żona Sura, Kozak, Czort, Śmierć, Herod i jego Wojownicy¹⁹.

Przedstawienie nadal składa się zazwyczaj z dwóch części – religijnej i świeckiej, ale, wraz z intensyfikacją fabuły, prawie zawsze traci religijny charakter, co z kolei prowadzi do połączenia się dwóch części w jedną całość.

Uczni odnotowali również w regionie karpackim istnienie kombinowanej formy, która łączyła w sobie szopkę kukielkową i żywą. „Właściwość tego wariantu przedstawienia-szopki polega na tym, że kukielki w szopce całkowicie (i składem postaci, i wyglądem zewnętrznym, i ruchami) dublowały żywe postaci, które obok przedstawiały obyczajowe scenki”²⁰.

Przedstawienia żywej szopki różnią się elementami fabuły, a także głównymi postaciami, jednak podstawowy, początkowy wątek zawsze stanowi dramat o Herodzie, którego spokój kończy się w momencie, gdy przynoszą mu wiadomość o narodzinach Mesjasza²¹. Wówczas wściekły Herod stara się odnaleźć nowonarodzone Dziecię i wydaje rozkaz, by zabić wszystkie dzieci w wieku do dwóch lat. Tymczasem nowonarodzonego Zbawcę witają inni

18 В. Якубовський, Український народний вертеп: актуальні питання історії дослідження, s. 488.

19 Z inf. K.O. w. Mszaniec, Starosamborskiego rej (AULz).

20 І. Волицька, Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX — поч. XX ст., s. 32.

21 Z inf. S.S. w. Berehy, Samborskiego rej. R.D. w. Babyno, Starosamborskiego rej (AULz).

bohaterowie przedstawienia – Aniołowie, Pastuszkowie, Trzej Królowie. Ten sam Anioł zawiadamia we śnie Józefa, że Dzieciątka grozi niebezpieczeństwo, w konsekwencji czego Święta Rodzina udaje się do Egiptu. Wreszcie przychodzi wiadomość o śmierci Heroda, co, według scenariusza, asocjuje nastanie swobody dla całego ukraińskiego narodu²², któremu nowonarodzony Zbawiciel pomoże zwyciężyć wszystkich wrogów: „W naukowej literaturze rozpowszechnione jest twierdzenie, że w procesie historycznego rozwoju przedstawienie o królu Herodzie, obrastając obyczajowo-intermediowymi scenami, powoli utraciło religijną treść i wysunęło na pierwszy plan ideę walki z tyranią, a także satyryczne i humorystyczne motywy (...) Podczas rozwoju historycznego, co nie dziwi, mógł odbywać się i odwrotny proces, który zrównoważyłby religijne i obyczajowe motywy. Potwierdzają to też i niektóre dane współczesnych badań terenowych”²³.

Takie fakty są potwierdzeniem tezy, że w czasie historycznego rozwoju przedstawienie-szopka o Herodzie podlegało różnym, czasami bardzo złożonym procesom, tworząc nowe wątki. W czasach kozackich do głównych bohaterów szopki dołączył Kozak-Zaporożec, którego postać ma kojarzyć się z wolnością. W różnych momentach do przedstawienia dochodziły postacie Żyda, Cygana, Sura²⁴.

Wśród rekwizytów kołędników pojawiła się również gwiazda – do długiego patyka przymocowywano drewniany dysk, do którego doczepiano „rogi”, a konstrukcję oklejano kolorowym papierem²⁵. W naukowej literaturze rozpowszechniona jest opinia, że gwiazda uznawana jest za rekwizyt obrzędowy, mający związek z szopką kukielkową i może być rozpatrywana jako jedna z jej modyfikacji. Potwierdzeniem tego poglądu może być także fakt, że w bukowińskiej części Huculszczyzny, na Putilszczyźnie, gwiazdę, będącą rekwizytem kołędników, nazywano właśnie *wertepem* (szopką)²⁶.

W niektórych regionach Zachodniej Ukrainy (w tym na Bojkowszczyźnie) w noc przed Bożym Narodzeniem, a w innych – w sam dzień Bożego Narodzenia przychodzą kołędnicy lub szopka (mniejsi i starsi chłopcy, przebrani za Anioły, Diabły, Wojowników, Śmierć, Heroda, Trzech Królów, Pastuszków, był też Żyd z Żydówką, Cygan, Diabeł). Niosą oni srebrną gwiazdę, dzwoneczki, szopkę (nieduży drewniany domek nakryty słomą), gdzie w żłóbku

22 Z inf. A.G. w. Hołowecko, Starosamborskiego rej. M.G. w. Kowynyczi, Samborskiego rej (AULz).

23 Tamże.

24 Z inf. L. W. w. Hwizdec, Starosamborskiego rej (AULz).

25 Z inf. M.G. w. Kowynyczi, Samborskiego rej (AULz).

26 Z inf. B.M. w. Dnistryk, Starosamborskiego rej (AULz).

śpi mały Jezus. Kolędnicy opowiadają o przyjsciu na świat Dzieciątka, kołędują, potem witają gospodarzy z Bożym Narodzeniem, życzą im szczęścia i zdrowia w Nowym Roku. Na Bojkowszczyźnie z szopką oraz z sześciolub ośmioramienną gwiazdą zaczynano chodzić na Wigilię, po Wieczerzy i chodzono przez trzydzieści trzy dni, „dopóki nie obeszli całej wsi”²⁷. Szopkę wpuszczano do chaty i goszczono, zdarzało się, że goście w kostiumach nie zostali wpuszczeni w sytuacji, gdy w chacie były małe dzieci, żeby nie przestraszyły się. We wsi Kornyczi, na Samborszczyźnie (Bojkowszczyzna), z szopką chodzili po Wieczerzy wigilijnej, mówiąc przy tym: „Jezusie, miłe dzieciątko, rozwesel się, uśmiechnij się, nasze gołębiątko”²⁸. Po zakończeniu szopki Żyd wieszował gospodarzowi: „Daj wam Boże, co wam trzeba, a potem już i do nieba, a z nieba na same graty”²⁹. Za wieszanie otrzymywał pieniądze lub pączki („bałabuszki”)³⁰.

Szopka była raczej „męska”. Grupy chodzące z szopkami podzielone były według wieku: małe dzieci (mniej więcej 6–10 lat), dzieci 11–15 lat oraz młodzież³¹. Często między grupami kolędniczymi dochodziło do sporów (we wsi mogły być jednocześnie nawet trzy grupy z szopkami). Maski sporządzano samodzielnie, stosując np. sok z buraków i węgielki³², a próby przeprowadzano w domach uczestników³³; tam też przechowywano kostiumy i maski³⁴. Kostiumy wykonywano z drzewa, gliny, papieru, w formowaniu masek Żyda i Diabła wykorzystywano kozuchy, z lnu robiono włosy pastuchom; później zaczęto wykorzystywać folię aluminiową³⁵. Chodzono od godziny 12.00 do 23.00, część zarobionych pieniędzy przekazywano na cerkiew, a resztę zostawiano sobie³⁶. Kostiumy z szopki przechowywano i przekazywano następnym, po zakończeniu świąt Bożego Narodzenia zbierano się w jednej z chat i organizowano gościnę³⁷.

27 Z inf. P.Sz. w. Dnistryk, Starosamborskiego rej (AULz).

28 Z inf. W.K. w. Babyno, Starosamborskiego rej (AULz).

29 Z inf. L.W. w. Hwizdec, Starosamborskiego rej (AULz).

30 Z inf. K.G. w. Mszaniec, Starosamborskiego rej (AULz).

31 Ю. Линде, Вертеп. Искусство, рождённое верой, Джерело доступу: <http://foma.ru/vertep-iskusstvo-rozhdennoe-veroj.html> [data dostępu 16.01.2016].

32 Z inf. A.N. w. Kowynyczi, Samborskiego rej (AULz).

33 Z inf. M.P. w. Kowynyczi, Samborskiego rej (AULz).

34 Z inf. J.K. w. Kowynyczi, Samborskiego rej (AULz).

35 Z inf. K.P. w. Babyno, Starosamborskiego rej (AULz).

36 Z inf. S.K. w. Werbiwka, Samborskiego rej (AULz).

37 Z inf. K.K. w. Berehy, Samborskiego rej (AULz).

W artykule *Boże Narodzenie na Bojkowszczyźnie* Natalia Gromowa pisze: „Zwyczaj ugaszczania rozpowszechniony jest na całej Ukrainie, stanowi chyba najważniejszą tradycję Bożego Narodzenia. Podstawowa funkcja bożonarodzeniowej gościnności to komunikacja międzyludzka, ponieważ w dni powszednie na wsi ludzie dużo pracują, czasu na rozmowy prawie nie ma. Bojkowie mają pewne zasady zachowywania się przy świątecznym stole, których przestrzegają do dziś. W ciągu wieków u Bojków wypracowano pewne niepisane zasady postępowania podczas wizyty w czyimś domu. Zachłanne spożywanie posiłków uważane było za zachowanie nietaktowne, dlatego „w gościach” przybyli biesiadnicy powinni rozpoczynać posiłek jako ostatni, a kończyć jako pierwsi. W rezultacie narodził się zwyczaj ciągłego zapraszania do jedzenia, toteż goście po zjedzeniu pierwszej bądź drugiej łyżki potrawy czekali, żeby ich proszono”³⁸.

Współcześnie na terenie Bojkowszczyzny istnieją wyłącznie żywe szopki, które, w porównaniu z szopką kukielkową, są formą późniejszą. Żywa szopka ma znacznie mniej postaci niż kukielkowa – ta druga mogła liczyć ponad trzydzieści kukielek. Obowiązkowymi postaciami żywej szopki są: pastuszkowie (dwóch lub trzech), królowie (trzech), anioł (jeden lub dwa), Herod i jego strażnicy, Żyd (Moszko) i Żydówka (Sura), Cygan z Cyganką i dziećmi, śmierć, diabeł, czasem kozak (Zaporozec), strzelec, dziad, baba i inni³⁹. Wszystkie te postaci, tak samo jak w ludowej grze „Melania”, znanej na Bukowinie i Huculszczyźnie, w wyobraźni ludowej podzielone są na „czyste” i „nieczyste”; do tych drugich należą Żydzi, Cyganie, diabeł i śmierć⁴⁰. Fabuła szopki rozwija się wokół biblijnej historii narodzin Jezusa w Betlejem⁴¹. Tradycyjnie uczestnicy wiejskich szopek obchodzą mieszkańców tylko swojej wsi⁴².

W procesie folkloryzacji, tak jak w przypadku chrześcijańskiej kolędy, szopka nabyła wiele cech ukraińskich – pastuszkowie ubrani są w ukraińskie stroje ludowe, zamiast tradycyjnych trzech króli ze Wschodu do Jezusa przychodzą Roman, Daniel, Włodzimierz Monomach i inni. „Kozak zza Dniepru” oraz „strzelec” (wyraziciele idei narodowej jedności Ukrainy) proszą u maleńkiego Jezusa o szczęście i dołączyć do Ukrainy⁴³.

38 Н. Громова, *Різдво на Бойківщині*, Джерело доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/istorija/articles/gromova-n-the-modern-magic-ceremonies-at-boykyvshchyna-dedicated-to-the-christm_15651.pdf [data dostępu 5.10.2014].

39 Z inf. G.Z. w. Ripiane, Starosamborskiego rej (AULz).

40 Z inf. T.S. w. Dnistryk, Starosamborskiego rej (AULz).

41 Z inf. I.L., K.L. w. Hwizdec, Starosamborskiego rej (AULz).

42 Z inf. K.K. w. Berehy, Samborskiego rej (AULz).

43 Z inf. G.L. w. Kornyczi, Samborskiego rej (AULz).

Dzisiaj możemy mówić o transformacji współczesnej szopki w dwie części składowe – statyczną i dynamiczną. Obie mają dosyć szeroki zakres wariantowości. Dynamiczną szopką można nazwać przedstawienia, które są wystawiane na żywo, a sceną są dla nich domy gospodarzy albo improwizowane sceny na placach miast i wsi. Scenki stały się bardziej ruchliwe, a fabuły – bardziej nasycone emocjonalnie. Dynamiczne przedstawienie szopki jest ponadto interaktywne i przewiduje żywy kontakt aktorów z gospodarzami, co oczywiście wymaga improwizacji. Jeszcze bardziej wszechstronna jest szopka statyczna, która co roku wystawiana jest w świątyniach, jako wizualne przypomnienie o radosnych narodzinach Chrystusa w ubogiej stajence, w warunkach, które dziś wywoływałyby u przeciętnego człowieka rozpacz i przerażenie, a nie radość⁴⁴. Dzisiaj statyczne szopki rozmieszczane są też w domach, a mieszkańcy Bojkowszczyzny, wykorzystują do tego swoje własne szkice⁴⁵.

Ze względu na zrozumiałość i prostotę fabuły, a także łatwość przedstawienia, szopka z łatwością przeszła próbę czasu, doszedłszy do nas w nieco zmienionym wyglądzie. Udzielenie szopkom poparcia przez Cerkiew spowodowało poprawę zachowania się uczestników; dotyczy to wszystkich badanych przez nas wsi.

Ludowe zwyczaje poruszają najdelikatniejsze struny ukraińskiego świata duchowego, bez którego życie człowieka traci sens. Przenika je idea trwałości rodu, gwarancji szczęścia, urodzaju, dobrobytu, jedności człowieka z przyrodą. Każda epoka do pewnego stopnia zmienia warunki naszego życia, ale nie powinno to odbijać się na kultywowaniu tradycji, które pochodzą z pradawnych czasów. Ludzie dobrze rozumieją, że zachowanie i kontynuowanie tych zwyczajów nadaje świętom wagi i podniosłego charakteru, czego nie można osiągnąć innymi sposobami. Te wspaniałe tradycje są lubiane i kultywowane zarówno przez dorosłych, jak i przez dzieci. Socjalno-kulturalne transformacje, które miały miejsce za czasów władzy radzieckiej, zakaz obchodzenia świąt religijnych, agresywna ideologia ateistycznej, wpływ migracji, procesy urbanizacji i wreszcie możliwość odrodzenia się etnokultury za czasów niezależnej Ukrainy to przyczyny, dla których zrodziła się konieczność kompleksowej analizy tradycyjnych zwyczajów i obrzędów.

44 Z inf. S.P. w. Hołowecko, Starosamborskiego rej (AULz).

45 Z inf. K.O. w. Mszaniec, Starosamborskiego rej (AULz).

CHRISTMAS RITUALS: CAROLLING WITH NATIVITY AND HERODY IN THE LVIV REGION (BOJKOWSZCZYNA UKRAINE)

Summary

Scientific interest in the traditional culture in order to preserve the spiritual wealth, especially in conditions of accelerated urbanization, unification, the spread of mass culture, it becomes even more relevant. Preservation of traditions, spirituality, each nation is not only a source of concern for culture, but also taking care of its development in our time and the future of every nation. Ukrainian rituals are the glue that has helped over the centuries to keep the national mentality, and cognitive and educational potential is the dearest treasure that helped survive nationalities, to keep down the centuries and today thrive in the global community of nations. While popular culture is best preserved its local traditions in celebrating Christmas, it was a feast worthy of special scientific interest.

The object of the research is Christmas rituals: carolling with nativity and Herody villagers regions starosamborskiego and Sambor in Boykivshchina, Lviv region. The aim of this article is to determine the specifics of the Christmas rituals in the context of the overall cultural heritage of the Ukrainian nation on the basis of preserved archival materials Cathedral ethnology Lviv National University named I. Franko, and developed the scientific literature. Since 1998, efforts lecturers completed eighteen trips beginners ethnologists to various historical and ethnographic regions of Ukraine, including the land Bojkowszczyzny (2003, 2005, 2010); In 2005, students made an expedition to starosamborskiego region, base points were the villages Hołowecko, Dnistryk, Mszanec, Hwozdec, Hroziowe, Ripi, Wyciw, Babyno and others; in 2010 they were in villages in Sambor district Bojkowszczyzny - Kowynyczi, Werbiwka, Berehy, Baraniwci, Zarajckie, Kornyczi. Students ethnology, preparing for the expedition, develop a comprehensive program of interrogating, which is a reliable instrument for productive work in the field, such a methodology we used, we too, adding data from its own ethnographic research. The survey involved both men as women, young and older people.

The history of the development of specific motifs carolling with nativity and Herody in Boykivshchina intrigued many contemporary scholars of folklore, as well as the author of this article, which points to the wealth of culture and religion in the region.

The analysis and conclusions of the study can be used for detailed and deep acquaint with the Christmas customs of Boikivshchyna villages in Lviv region, in Ukraine. Materials of the research can also be used in textbooks, anthologies of religious and culture studies, topical special courses, as well as in the creation of a repertoire of folk groups and organizations Christmas celebration at schools, parishes and other collectives.

Słowa kluczowe: Ukraina, tradycyjna kultura, tradycja, obrzędowość bożonarodzeniowa, szopka, pantomima, szopki kukielkowe, wertep, szopka statyczna

Key words: Ukraine, traditional culture, traditions, Christmas rituals, crib, pantomime, puppet nativity, Wertep static crib

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego Narodowego Iwana Franko, sygn. F. 1, Op. 1, C. 133-E, Art. 38.

Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego Narodowego Iwana Franko, sygn. F. 1, Op. 1, C. 361-E, Art. 28.

Wywiady uzyskane metodą badań terenowych w latach 2003–2010 w regionie Bojkowszczyzny w województwie Lwowskim. Bojkowszczyzna, Starsamborski rejon: Hołowecko – 3 wywiady, Mszanec – 2 wywiady, Dnistryk – 3 wywiady, Hwozdec – 2 wywiady, Babyno – 2 wywiady, Ripiane – 1 wywiad. Bojkowszczyzna, Samborski rejon: Kowynyczi – 6 wywiadów, Berehy – 3 wywiady, Werbiwka – 1 wywiad, Kornyczi – 1 wywiad.

2. Opracowania

V. Якубовський, *Український народний вертеп: актуальні питання історії дослідження*, Літературознавчі студії: стаття 2011, s. 483–491.

I. Волицька, *Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – поч. XX ст.*, Київ 1992, s. 26.

I. Франко, *Русько-Український театр*, Твори в 20 т. Київ 1955, Т. 26, s. 209–231.

- Й. Федас, Український народний вертеп (У дослідженнях XIX–XX ст.), Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, Київ 1987, s. 184.
- К. Кутельмах, Календарна обрядовість як етногенетичне джерело. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: у 4-х т., Т. 2: Етнологія та мистецтво. За ред. Павлюка, Львів 2006, s. 508.
- О. Воропай, *Звичайі нашого народу: Етнографічний нарис*, Мюнхен 1958, s. 89–90.
- О. Курочкін, *Новорічні свята українців: традиції і сучасність*, Київ 1978, s. 160.
- О. Пастернак, Бандурист Богдан Жеплинський відроджує ляльковий вертеп, Газета “Високий замок” 2007, 06 січня.
- С. Килимник, *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*, Київ 1994 s. 56.

3. Literatura pomocnicza

- A. Fischer, *Zarys etnografii Rusi*, Lwów, Warszawa, Kraków 1928, s. 7–8.
- J. Falkowski, *Na pograniczu łemkowsko-Bojkowskim: zarys etnograficzny*, Lwów 1935 s.194.
- M. Rusecki, *Fenomen i tajemnica religii*, w: *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół śrdenich*, Red. M. Rusecki, Lublin 1992, s. 13-46.
- S. Grynbergowa, *Staromiejskie: ziemia i ludność*, Lwów 1899.
- A. Данилюк, Б. Рибак, *Музей народної архітектури та побуту у Львові: Путівник*, Львів 1988, s. 2–3.
- A. Данилюк, *Оповіді про експонати Львівського скансену*, Львів 2001, s. 8–9.
- A. Ерышев, *Религиоведение. Учебное пособие*, Киев 2003, s. 37.
- В. Петрушенко, *Релігієзнавство. Навчальний посібник*, Львів 2004, s. 14.
- В. Скуратівський, *Дідух. Свята українського народу*, Київ 1995.
- В. Скуратівський, *Святвечір. Нарис-дослідження у двох томах*, Київ 1994.
- В. Скуратівський, *Український народний календар*, Київ 2005.
- В. Якубовський, *Український народний вертеп: актуальні питання історії дослідження*, Літературознавчі студії: стаття 2011, s. 483–491.
- Г. Битмунов, *Дванадцять праждники*, Москва 2011, s. 196.

- Г. Магас, *Традиційні мотиви у колядках та щедрівках Стрийщини: загальноукраїнський контекст*, Народознавчі зошити № 3 (99), Львів 2011, с. 466–473.
- Д. Лепкий, *На св. Андрія*, Київ 1885 с. 35.
- Документи II Ватиканського Собору, *Декларація про відношення Церкви до нехристиянських релігій*, Москва 2003, с. 76.
- Ив. Беньковський, *Поверья, обычаи, обряды, суеверия и приметы, приуроченные к «Риздвяным Святам»*. Киевская старина, Київ 1896. Т. LII. Кн. 1, с. 6.
- І. Франко, *Етнографічна виставка у Тернопол. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т.*, Київ 1985, Т. 46. Кн. 1: Історичні праці, с. 473, 479.
- І. Франко, *Людові вірування на Підгір'ю*. – *Етнографічний збірник*, Київ 1898, Т. У, с. 205.
- К. Кутельмах, *Мандрівка вглиб віків (Прадавні елементи в зимовій обрядовості). Старосамбірщина. Альманах. Вип.1*, Львів 2001.
- К. Сосенко, *Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь*, Київ 1994.
- Л. Виноградова, *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования*, Москва 1982, с. 38.
- М. Беньковський, *Девичий празник Св. Андрея*, Киев 1895, с. 101.
- О. Вербенець, *Обряди і страви Святого вечора*, Львів: Свічадо 2010.
- О. Знойко, *Міфи Київської землі та події стародавні*, Київ 2004, с. 52.
- О. Зубов, *История нехристианских религий. Учебные материалы*, Санкт-Петербург 2013, с. 33.
- О. Курочкін, *Новорічні свята українців: традиції і сучасність*, Київ 1978.
- О. Курочкін, *Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок)*, Опішне 1995, с. 178.
- П. Біляковський, *Різдвяно-стрітенський цикл погодних передбачень в народному календарі українців Карпат*, Народознавчі зошити. № 4 (106). Львів 2012, с. 639.
- П. Зборовський, *Різдвяний цикл свят за традицією села Верхне Висоцьке на Турківщині*. Бойки 2000, № 1-12, с. 215–220.
- П. Иванов, О. Давыденков, *Христианство и религии мира*, Москва 2000, с. 10.
- С. Железняк, *Православное религиоведение*, Набережные Челны 2012, с. 20, 23.

- С. Килимник, *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*, Київ 1994.
- С. Роман, *Святвечірня обрядовість українців Жидачівщини (за матеріалами етнографічних експедицій)*, Народознавчі зошити № 1, Львів 2012, s. 143.
- Ю. Гошко, Р. Кирчів, *Деякі питання сучасного етнографічного дослідження Карпат. Доповіді наукової ювілейної конференції до 100-річчя Музею етнографії та художнього промислу*, Львів 1976, s. 31–42.
- Ю. Катрій, *Пізнай свій обряд*, Львів 2004.
- Я. Музиченко, *Від Романа до Йордана: обряди, символи, страви*, Львів 2012.

4. Źródła internetowe

- І. Кметь. У передчутті Різдва. Духовна велич Львова. Джерело доступу: <http://velychlviv.com/u-peredchutti-rizdva> [data dostępu 16.01.2016].
- І. Огієнко. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Джерело доступу: http://ukrbiblioteka.org/uploads/books/_PDF/ukrainska-kultura-ohienko.pdf [data dostępu 4.01.2016].
- Н. Громова. *Різдво на Бойківщині*. Джерело доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/istorija/articles/gromova-n-the-modern-magic-ceremonies-at-boykyvshchyna-dedicated-to-the-christm_15651.pdf [data dostępu 5.10.2014].
- Ю. Линде. Вертеп. Искусство, рождённое верой. Джерело доступу: <http://www.intelros.ru/readroom/foma/foma-01-93-2011/8149-vertep-iskusstvo-rozhdennoe-veroj.html> [data dostępu 16.01.2015].